

Három tényező határozza meg az ember életét és értékét a társadalomban, illetve a történelemben. Az *első — és legáltalánosabb — a korszak, amelyben él.* A történelem eseményei; a gazdasági-társadalmi háttér, amelyben nemzedéke létezik; a fogalmak, amelyekben gondolkodik; országának, népének sorsa, kultúrája. *Második a közvetlen környezet.* A szülőföld és társadalom, amelyből a gyermek felnő; az első lépéseket aggódó figyelemmel segítő család; az iskolai közösség; mesterek, akik előtte jártak; munkatársak, akik vele, és tanítványok, akik mellőle indultak el. *A harmadik az egyéni adottságok és képességek egésze.* Tehetség és szorgalom; erkölcsi magatartás és hűség; emberbecsülés és szolgálat... A három tényező sokszor egybefonódva, máskor egymás ellen fordulva alakítja az ember sorsát. Ezért csak szintézisükben lehetnek meghatározói az egyes emberről alkotott véleménynek.

Fogalmazhatjuk e szabályt így is: Adva van egy korszak gazdasági-társadalmi alapjaival, történelmi eseményeivel, gondolatvilágával és embereivel. Ez a korszak — pillanatnyi igényeinek és távlati szükségleteinek megfelelően — felhívójeleket bocsát ki az élet minden területén. Keresi a megmaradás lehetőségeit. Ha akad valaki a kortársak közül, aki meg-

érti, esetleg csak ösztönszerűen megérzi e felhívójeleket, utat mutatóan próbál válaszolni rá, a felmerült problémák megoldásával, sőt van erkölcsi bátorsága is végigmenni a feltalált úton, az a valaki „nagy ember”. Ha nincs utat mutató látnok, veszélybe kerülhet a társadalom. Ha nincs társadalmi igény, a leghaladóbb gondolat is utópista ábránd marad. Végül pedig, ha van társadalmi igény és van helyes utat érző ember is, de nincs erkölcsi bátorság az illetőben az út végigjárására, csupán a szellemtörténészek örökítik meg emlékét az ilyen mindent megértő, de elefántcsonttoronyból szemlélődő bölcsnek.

A szabály jelenre, múltra egyformán alkalmazható. Áll *Dávid Ferenc*re is, aki ellen annyi méltatást (értékelést és átértékelést) követett el az utóbbi évszázad. Hogy az ellenkező fél gyűlölködéséről ne is beszéljünk. A nézetkülönbségeknek az lehetett az oka, hogy az értékelők megfeledkeztek a három meghatározó tényezőről: A korszakról, a környezetről és az egyéni adottságokról. Helyette az egész életművet mesterséges vázákhoz, filozófiai vagy teológiai elgondolásokhoz alakították. Így lett a „haladás bajnoka”, a „türelem apostola”, az „evangélium prófétája”, a „reformáció betetőzője”, a „balratolódó népi reformáció magyar forradalmára”, „nyugtalan építő, aki rombol, hogy újat alkosson” stb. . . Felesleges ezekkel az értékelésekkel különösebben foglalkozni. Helyesebb életművét a három meghatározó tényező szintézisével kora adottságai közé állítani és így fedezni fel nagyszerű emberségét.

Életének időhatárai a feudális Magyarország (és Európa) súlyos válságkorszakára esnek. Életre indulása idején az egykor diadalmas középkori Magyarország végső erőfeszítéssel próbálja létét megmenteni, a feudális anarchia veszélyei, a török hódítás és

a Habsburgok dinasztikus étvágya közepette. Élete delelőjén a magyar túlélés utolsó menedékének, az Erdélyi Fejedelemségnek vallási ügyeit intézi. Uralkodója *János Zsigmond*, az „utolsó választott király” és „első erdélyi fejedelem”. A két cím érvénye közti időben súlyos küzdelmek húzódnak, amelyeknek során egy országrészből állam, különböző érdekkörű és nemzetiségű népességéből aránylag egységes nép, vitatkozó reformációs irányzatokból egységesen szervezett vallás-egymásmellettiség fejlődik ki. Tragédiájánál egy megszervezett és kiépített állam uralkodója mondatja ki felette az országgyűlés elmarasztaló ítéletét.

Az európai háttér sem vigasztalóbb. Hatalmi csoportosulások harctere földrészünk. Szellemi arculata is nagyot változik *Dávid Ferenc* életében. Indulásakor egyházalapítónk sokat merít a reneszánsz új világképet alkotó kútjából. Tanulmányai idején az élő reformáció gazdag érzélemvilága kapcsolja az istenfélő élethez. Sorsa delelőjén a reneszánsz vallásosság leghívebb képviselői tanítják meg arra, hogy az ember érték, az élő világ középpontja, tehát joga van a természet szépségéhez. Igazán vallásos ember az, aki értékeli önmagát és alkalmasnak tartja képességeinek kibontakoztatására. A tanítómesterek azonban menekültek voltak, egy reakcióssá váló Európa hitbeli számkivetettjei — és sokan közülük mártírjai. Élete utolsó évtizedére a reakció már *Erdélyt* is elérte, és egy heroikus szépségű, de teljesen reménytelen harc után elbukatta. Ez a korszak mindentől rettegett már, ami a mindennapi életben vagy a vallásosságban haladó volt.

Ilyen felhívójelek között élt az Unitárius Egyház megalapítója. Gazdag lelkiességét a vallásosság érdekelte elsősorban a felhívójelek közül, miként ezt a

jóbarát, *Christian Schaeseus* már 1558-ban megénekelte:

*„Boldog az, aki hazánk sebeit gyógyítani tudja,
És ki e gondjában szüntelen állhatatos.
S mert Te a bős török útját nem tudod ércsel elállni,
Azt teszed ésszel, amit enged a szép hivatás.*

---

*Isteni juhaidért vívod az ütközetet.
Érdemeidért köszönettel idézgeti neved az egyház
S hálás mindenekelőtt bajsújtotta hazánk.” . . .*

Az egyre mélyülő ellentétek között a lelkiismereti szabadság szeretet-evangéliumát hirdeti, majd gyakorlatban is élve a szabadsággal, a vallásos fejlődés létjogosultságát bizonyítja. Mikor pedig a külső reakció tilalomfát állított az elé az út elé, megvolt erkölcsi bátorsága, hogy mártíromsággal is bizonyítsa igazságát.